

NUTQ VA ADABIY MEYOR

Andijon Davlat Chet tillari instituti

Mavjuda KOZOKOVA

Ilmiy maslahatchi: Xomidova Malohat

Annotasiya: Ushbu maqolada nutqning mohiyati, uning jamiyatdagi ahamiyati va adabiy me'yorlar bilan o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Nutqning og'zaki hamda yozma shakllari, shuningdek nutq madaniyatining poydevorini tashkil etuvchi adabiy me'yorlarning turlari batafsil tushuntiriladi. Maqolada talaffuz, lug'aviy, grammatik, orfografik, punktuatsion va uslubiy me'yorlarning mazmuni hamda ularning to'g'ri qo'llanishi nutq sifatiga qanday ta'sir qilishi ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Shuningdek, adabiy me'yorlarga amal qilishning muloqot samaradorligi va til madaniyatini yuksaltirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, nutq va adabiy me'yorlar tilning rivoji hamda jamiyatda yagona muloqot muhiti shakllanishida muhim omil ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Nutq, til madaniyati, adabiy me'yor, og'zaki nutq, yozma nutq, talaffuz me'yori, lug'aviy me'yor, grammatik me'yor, orfografiya, punktuatsiya, uslubiy me'yor.

Til insoniyat taraqqiyotining asosiy vositasidir. Insonning fikrlashi, dunyoni anglash jarayoni va ijtimoiy hayoti til orqali amalga oshadi. Tilning amalda qo'llanishi esa nutq ko'rinishida namoyon bo'ladi. Nutqning mazmunli, ravon va ta'sirchan bo'lishi tilning adabiy me'yorlariga rioya qilinishiga bog'liq. Adabiy me'yorlar jamiyat tomonidan tan olingan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan til qoidalaridir. Ular tilning tartibga solingan, umumiy qabul qilingan shaklini belgilaydi. Shuning uchun nutq va adabiy me'yor masalasi tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada nutqning mohiyati, uning turlari, nutq madaniyati, adabiy me'yorlarning mazmuni va ularning nutq sifati bilan bog'liqligi keng va ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, adabiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi o'rni, ularning buzilishi oqibatlarini ham tahlil qilinadi.

Nutq — inson tomonidan fikrning til vositalari orqali ifodalanishi va yetkazilishi jarayonidir. Til imkoniyatlar majmui bo'lsa, nutq — o'sha imkoniyatlarning amaliy hayotda qo'llanishidir. Nutq shaxsning dunyoqarashi, saviyasi, madaniyati va axloqiy qarashlari haqida ma'lumot beradi.

Nutqning asosiy xususiyatlari:

1. **Maqsadga yo'naltirilganlik** – har bir nutq ma'lum maqsadga xizmat qiladi: xabar berish, ta'sir qilish, tushuntirish va hokazo.

2. **Mazmunlilik** – nutqning ichki ma'nosi bo'lishi kerak.
3. **Tushunarlilik** – til vositalari ravon va aniq bo'lishi lozim.
4. **Mantiqlilik** – fikrlar izchil va tartibli bayon qilinadi.
5. **Uslubga moslik** – nutq vaziyatiga mos bo'lishi kerak.

Nutq jamiyat hayotida katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy munosabatlar, siyosiy jarayonlar, ilmiy faoliyat, ta'lim tizimi — barchasi nutq orqali amalga oshadi. Nutq turlari

Nutq ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi: **og'zaki va yozma**.

Og'zaki nutq, bevosita muloqot jarayonida qo'llaniladi. Unda intonatsiya, pauza, ovoz balandligi, mimika va imo-ishoralar muhim o'rin tutadi.

Og'zaki nutq shakllari:

Suhbat

Ma'ruza

Nutq so'zlash

Savol-javob

Munozara

Hikoya va tasviriy bayon

Og'zaki nutq tezkor bo'lib, tinglovchining javobiga qarab darhol moslashadi.

Yozma nutq fikrlarni aniq, izchil, grammatik jihatdan mukammal ifodalashni talab qiladi. Zero, yozma nutqda ovoz, intonatsiya yordam bermaydi, hamma narsa matn orqali tushunarli bo'lishi kerak.

Yozma nutq shakllari:

Maqola

Insho

Hujjatlar

Ilmiy matnlar

Publitsistik chiqishlar

Nutq madaniyati — bu til vositalarini adabiy me'yorlarga muvofiq ravon, aniq va to'g'ri qo'llash mahoratidir. Nutqi chiroyli inson jamiyatda hurmat qozonadi, uning fikri tez qabul qilinadi.

Nutq madaniyati talablar:

To'g'ri talaffuz

Sof va aniq so'z tanlovi

Grammatik to'g'rilik

Mantiqiy izchillik

Uslubiy moslik

Ortiqcha so'zlardan qochish

Adabiy me'yorlarning mazmuni

Adabiy me'yorlar tilning umumiy qabul qilingan shakli bo'lib, nutqni tartibga soladi. Ular tilni bir xil va barqaror holatda saqlaydi.

Talaffuz (orfoepiya) me'yori

So'zlarning to'g'ri aytilishi. Masalan:

kitob, ma'lumot, o'qituvchi, muammo kabi so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish nutq sifati pasayishiga olib keladi.

Lug'aviy me'yor

So'zning ma'nosini to'g'ri tanlab ishlatish.

Masalan: ishonchli va ishonarli, o'xshash va shunga yaqin ma'nodagi so'zlarning farqlanishi.

Grammatik me'yor

Qo'shimchalar, so'z yasash, gap qurilishining to'g'ri bo'lishi.

Misol: Men bordim — o'tgan zamon, Men boraman — kelasi zamon.

Orfografik me'yor (yozuv qoidalari)

So'zlarni to'g'ri yozish qoidalariga amal qilish.

Masalan: ijtimoiy, ma'rifat, yo'nalish, ifoda.

Punktuatsiya me'yori

Nuqta, vergul, tire, ikki nuqta va boshqa belgilarni to'g'ri qo'llash.

Uslubiy me'yor

Til uslublarini vaziyatga mos qo'llash: ilmiy, rasmiy, badiiy, ommabop, so'zlashuv uslubi. Nutq va adabiy me'yorlarning o'zaro bog'liqligi

Nutq adabiy me'yorsiz mavjud bo'la olmaydi. Me'yorlar nutqning tartibli, toza va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Me'yorlarga amal qilishning afzalliklari:

Fikr aniq yetkaziladi

Muloqot samarali bo'ladi

Nutq ravonlashadi

Suhbatdoshda ijobiy taassurot uyg'onadi

Til madaniyati yuksaladi

Me'yorlar buzilganda:

So'zlashuvda tushunmovchilik paydo bo'ladi

Nutq chalkash ko'rinishga keladi

Mantiq buziladi

Gap mazmuni o'zgarishi mumkin

Adabiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi o'rni

Adabiy me'yorlarning amal qilinishi jamiyat hayotida muhim o'rin egallaydi:

Ta'lim jarayonida

O'quvchilar va talabalar fikrni to'g'ri ifodalashni o'rganadi.

Rasmiy munosabatlarda

Hujjat, ariza, so'rovnoma – barchasi adabiy me'yorlarga asoslanadi.

Ommaviy axborot vositalarida

Televideniye, radio, matbuot tilning toza bo'lishiga xizmat qiladi.

Ijtimoiy madaniyatda

Til madaniyati — umummilliy madaniyatning ajralmas qismi. Nutq va adabiy me'yor tilshunoslikning eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

XULOSA

Nutq — insonning tafakkuri, bilim darajasi, madaniyati va dunyoqarashini aks ettiruvchi vosita bo'lib, jamiyatdagi barcha muloqot shakllarining asosi sanaladi. Adabiy me'yorlar esa nutqning tartibli, toza, ravon va umumiy qabul qilingan shaklda bo'lishini ta'minlovchi qoidalardir. Shunday ekan, nutq va adabiy me'yorlar bir-biridan ajralmas holda mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda tilning davriy taraqqiyotini belgilaydi. Avvalo, nutqning madaniyligi insonning ma'naviy olami, ijtimoiy tajribasi va bilim saviyasini namoyon qiladi. Fikrni aniq, mantiqli va to'g'ri bayon qilgan kishi jamiyatda e'tibor va hurmatga sazovor bo'ladi. Shuning uchun nutq madaniyatiga ega bo'lish har bir yosh uchun ham, kattalar uchun ham muhim ijtimoiy ehtiyojdir. Nutqning to'g'ri shakllanishida oila, maktab, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlarning roli beqiyosdir. Zamon taraqqiyoti tilni, uning qo'llanish imkoniyatlarini kengaytirgani sayin adabiy me'yorlarga rioya qilish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Adabiy me'yorlarning mavjudligi tilni bexosdan emas, balki tartibga solingan, izchil rivojlanadigan tizim sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Talaffuz, lug'aviy, grammatik, orfografik, punktuatsion va uslubiy me'yorlarga amal qilish nafaqat nutq ravonligini ta'minlaydi, balki muloqot samaradorligini oshiradi, fikrlar tushunarligini mustahkamlaydi. Adabiy me'yorlar buzilganda esa nutqning ma'nosi noaniq bo'lib qoladi, mantiq buziladi, fikr noto'g'ri qabul qilinishi yoki umuman tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Shu sababli me'yorlarga amal qilish til madaniyatining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Bugungi globalashuv jarayonida tilning ravonligi va me'yorlarga amal qilish yanada katta ahamiyat kasb etmoqda. Internet, media, ijtimoiy tarmoqlar tilga yangiliklar kiritayotgan bo'lsa-da, bu jarayon ba'zan adabiy me'yorlarning buzilishiga ham olib kelmoqda. Bunday sharoitda tilning asosiy me'yorlarini asrab-avaylash, ularni yosh avlod ongiga singdirish muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduazizov A. Nutq madaniyati va adabiy til me'yorlari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.
2. Mahmudov N., Boqiyeva G. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: O'zbekiston, 2015.
3. Jo'rayev M. Til madaniyati asoslari. — Toshkent: Tafakkur, 2012.
4. www.ziyonet.uz - Tilshunoslikka oid elektron resurslar
5. www.edu.uz — O'zbekiston ta'lim portali.